การศึกษาการปรับตัวของโครงการโคก หนอง นา โมเดล เมื่อประสบปัญหาอุทกภัยในพื้นที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[1]

A study of adaptation of the Kkok Nong Na Model project when faced with flooding problem in Sena district, Phra Nakhonsiayutthaya Province

นายอภิสิทธิ์ ทองดอนเอ[1]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริรักษ์ นิทัศน์เอก[2]

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาการปรับตัวของโครงการโคก หนอง นา โมเดล เมื่อประสบปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนในพื้นที่น้ำท่วมอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรน้ำ (2) วิเคราะห์กระบวนการดำเนินงานของโครงการโคก หนอง นา โมเดล ในบริบทพื้นที่ลุ่มน้ำที่ประสบอุทกภัยเป็นประจำ ทั้งด้านการวางแผน การปรับตัว การมีส่วนร่วมของชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และ (3) เสนอแนวทางพัฒนาและปรับปรุงโครงการโคก หนอง นา โมเดล ให้เหมาะสมกับพื้นที่น้ำท่วมเสนาและสามารถขยายผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

งานวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 7 ราย ประกอบด้วยผู้เข้าร่วมโครงการโคก หนอง นา 5 ราย เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนระดับจังหวัด 1 ราย และเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนระดับอำเภอ 1 ราย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงประเด็น (Thematic Content Analysis)

ลการวิจัยพบว่า พื้นที่อำเภอเสนาเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี ส่งผลต่อการประกอบอาชีพ ระบบการผลิตทางการเกษตร การเดินทาง และภาระค่าใช้จ่ายของประชาชน ความต้องการสำคัญของชุมชน ได้แก่ การฟื้นฟูดินหลังน้ำลด การยกคันดินให้สูงขึ้น การสนับสนุนพันธุ์พืช–พันธุ์ปลา และองค์ความรู้เฉพาะด้านการจัดการน้ำในพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก

กระบวนการดำเนินงานของโครงการโคก หนอง นา โมเดลในพื้นที่เสนามีความยืดหยุ่นและได้รับการปรับให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่จริง แม้แบบแปลนมาตรฐานจากส่วนกลางยังไม่เหมาะสมกับพื้นที่ลุ่มภาคกลางทั้งหมด แต่ประชาชนสามารถประยุกต์รูปแบบการจัดการพื้นที่ เช่น การทำคันดินสูง กระชังปลา แพลอยน้ำ โรงเรือนยกสูง และการปลูกพืชทนน้ำ ส่งผลให้ครัวเรือนมีความมั่นคงทางอาหารมากขึ้นในช่วงน้ำท่วม อย่างไรก็ตาม โครงการยังมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ การฟื้นฟูหลังน้ำลด และการขาดความรู้เฉพาะด้านจากผู้เชี่ยวชาญ

ข้อเสนอแนะสำคัญของงานวิจัย ได้แก่ การปรับแบบแปลนโคก หนอง นา ให้เหมาะสมกับพื้นที่ลุ่มภาคกลางโดยเฉพาะ การสนับสนุนองค์ความรู้ด้านการจัดการดินและน้ำที่สอดคล้องกับพื้นที่จริง การพัฒนาศูนย์เรียนรู้ต้นแบบในชุมชน และการบูรณาการการทำงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาพื้นที่น้ำท่วมอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ของเกษตรกรและนวัตกรรมท้องถิ่น เพื่อให้โครงการสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

---

[1]บทความเรียงจากการศึกษา “การศึกษาการปรับตัวของโครงการโคก หนอง นา โมเดล เมื่อประสบปัญหาอุทกภัยในพื้นที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”

[2]นักศึกษาปริญญาโท สาขาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง

[3]อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าอิสระ

Abstract

This study aimed to (1) examine the problems and needs of local residents in the flood-affected areas of Sena District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, in relation to their livelihoods and water resource management; (2) analyze the implementation processes of the "Khok Nong Na Model" project within the context of recurring floods, focusing on planning, adaptation, community participation, and support from relevant agencies; and (3) propose development guidelines to improve and tailor the Khok Nong Na Model for flood-prone areas in Sena District and to enhance its potential for wider application.

A qualitative research approach was employed, using in-depth interviews with seven key informants, consisting of five project participants, one provincial community development officer, and one district community development officer. Data were analyzed using thematic content analysis.

The findings revealed that Sena District is a low-lying area that experiences annual flooding, significantly affecting agricultural production, transportation, household expenses, and daily living conditions. The major needs of local residents include soil rehabilitation after flooding, raising dike levels to prevent inundation, support for flood-tolerant crops and aquatic species, and practical knowledge related to water and land management in frequently flooded areas.

The implementation of the Khok Nong Na Model in Sena District demonstrated flexibility, as project participants adapted the model to suit local topography and flood conditions. Although the standard project blueprint was originally designed for northeastern terrains and was not entirely suitable for central floodplains, local households were able to innovate through various adaptation

strategies such as constructing elevated dikes, using floating fish cages, building floating platforms, developing raised animal shelters, and cultivating flood-tolerant plants. These practices enhanced household food security and resilience during flood periods. However, the project still faced challenges, including limited budgets, insufficient post-flood recovery support, and lack of specialized technical knowledge.

Key recommendations include modifying the project blueprint to suit the central floodplain's hydrological characteristics, strengthening technical knowledge related to soil and water management in flood-prone areas, developing local learning centers as demonstration sites, and promoting integrated collaboration among related government agencies to improve the effectiveness and sustainability of community flood management. The study also suggests enhancing farmer networks and local innovations to support broader replication of the Khok Nong Na Model in areas with similar geographic conditions.

ที่มาและความสำคัญ

การพัฒนาประเทศไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับความท้าทายหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัญหา การจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจฐานราก และความมั่นคงของประเทศ ปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งเกิดขึ้นสลับกันในหลายพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความเสียหายทั้งต่อพื้นที่การเกษตร ระบบนิเวศ ชุมชนเมือง และชนบท ภาครัฐจึงจำเป็นต้องกำหนดทิศทางการพัฒนาที่มุ่งแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนและชุมชนให้สามารถจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเองได้อย่างยั่งยืน

รัฐบาลไทยได้วางกรอบแนวทางการพัฒนาประเทศผ่าน ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561–2580) โดยให้ความสำคัญกับความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนของประเทศ หนึ่งในประเด็นสำคัญ คือ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาน้ำท่วม–ภัยแล้ง การอนุรักษ์ระบบนิเวศ และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการจัดการน้ำตามภูมิสังคม (ราชกิจจานุเบกษา, 2561) แนวนโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570) ที่มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันชุมชน เสริมเศรษฐกิจฐานราก และเพิ่มศักยภาพของประชาชนในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ (ราชกิจจานุเบกษา, 2565)

ในระดับหน่วยงาน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้ดำเนินบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตาม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน หนึ่งในโครงการสำคัญที่กรมการพัฒนาชุมชนได้ขับเคลื่อน คือ “โครงการโคก หนอง นา โมเดล” ซึ่งเป็นรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ตามแนวพระราชดำริที่ผสมผสานการจัดการน้ำและดินเพื่อสร้างระบบนิเวศที่สมดุล ผ่านการออกแบบพื้นที่ให้มีโคก (พื้นที่สูง) หนอง (พื้นที่เก็บน้ำ) และนา (พื้นที่ปลูกข้าวหรือปลูกพืชอาหาร) ตามความเหมาะสมของแต่ละครัวเรือน แนวคิดดังกล่าวช่วยให้ครัวเรือนมีแหล่งอาหาร น้ำใช้ และรายได้เสริม รวมทั้งเป็นเครื่องมือสำคัญในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติและฟื้นฟูพื้นที่เกษตรหลังน้ำลด (สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร, 2565)

อย่างไรก็ตาม การนำโครงการโคก หนอง นา โมเดลไปประยุกต์ใช้ในแต่ละพื้นที่จำเป็นต้องคำนึงถึง ภูมิสังคม และ สภาพแวดล้อมเฉพาะพื้นที่ โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำที่

ประสบภัยน้ำท่วมซ้ำซาก เช่น อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง มีลักษณะภูมิประเทศเป็น พื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง มีแม่น้ำน้อยไหลผ่านและมีคลองธรรมชาติ–คลองชลประทานจำนวนมาก ทำให้พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเกษตร แต่กลับเสี่ยงต่ออุทกภัยเป็นประจำทุกปี ช่วงฤดูฝนและฤดูน้ำหลากจะมีมวลน้ำจากพื้นที่ตอนบนไหลเข้าสู่พื้นที่อย่างรวดเร็ว จนไม่สามารถระบายได้ทันตามธรรมชาติ ส่งผลให้พื้นที่หลายหมู่บ้านต้องเผชิญน้ำท่วมเป็นเวลานาน

ข้อมูลสถานการณ์อุทกภัยในปี 2568 ระบุว่า อำเภอเสนามีบ้านเรือนที่ได้รับผลกระทบมากถึง 8,949 หลังคาเรือน คิดเป็นร้อยละ 36.56 ของครัวเรือนทั้งหมด และมีประชาชนได้รับผลกระทบ มากกว่า 26,000 คน (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2567) ตำบลที่ได้รับผลกระทบหนัก ได้แก่ ตำบลหัวเวียง บ้านโพธิ์ และบ้านแพน ระดับน้ำสูงจนต้องใช้เรือในการสัญจรในชีวิตประจำวัน ปัญหาดังกล่าวไม่ได้สร้างเพียงความเสียหายต่อบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรเท่านั้น แต่ยังกระทบต่อสุขภาพ อาชีพ รายได้ การเดินทาง และคุณภาพชีวิตของประชาชน สร้างความกดดันและความไม่มั่นคงต่อครัวเรือนในระยะยาว

ในด้านการพัฒนาอำเภอเสนา สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเสนาได้ดำเนินโครงการโคก หนอง นา จำนวน 33 แปลง โดยเป็นแปลงขนาด 1 ไร่ 19 แปลง และ 3 ไร่ 14 แปลง ในจำนวนนั้นมี 8 แปลง ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยโดยตรง ประชาชนจึงจำเป็นต้องปรับตัวทางกายภาพและทางเศรษฐกิจเพื่อรับมือกับสถานการณ์ เช่น การย้ายสัตว์เลี้ยง การยกพื้นบ้าน การทำกระชังปลา การปรับพื้นที่ให้เป็นโคกสูง หรือการจัดเก็บอาหารสำรองในฤดูน้ำหลาก

ท่ามกลางสภาพปัญหาที่ซับซ้อนนี้ แนวคิดโคก หนอง นา จึงเป็นทางเลือกที่น่าสนใจ เนื่องจากช่วยสร้างระบบจัดการน้ำแบบพึ่งตนเองในระดับครัวเรือน ทำให้สามารถชะลอน้ำ กักเก็บน้ำ และฟื้นฟูพื้นที่ได้หลังน้ำลด รวมถึงสร้างความมั่นคงด้านอาหารและอาชีพ ผลลัพธ์เหล่านี้สอดคล้องกับแนวนโยบายระดับประเทศที่มุ่งสร้างชุมชนเข้มแข็งและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

การศึกษาครั้งนี้จึงไม่เพียงตอบโจทย์การพัฒนาชุมชนในระดับอำเภอเสนา แต่ยังสามารถเป็นต้นแบบในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาและพื้นที่อื่นของประเทศได้อย่างเป็นรูปธรรม ช่วยสนับสนุนการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติและแผนการพัฒนาประเทศไปสู่เป้าหมายความมั่นคงและยั่งยืนต่อไป

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตด้านพื้นที่ งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาพื้นที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาและทุ่งรับน้ำ ทำให้ประสบปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี โดยจะเจาะลึกไปยังชุมชนและครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการโคก หนอง นา โมเดล และพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อเปรียบเทียบสภาพปัญหาและแนวทางจัดการน้ำของประชาชน

ขอบเขตด้านเวลา งานวิจัยกำหนดช่วงเวลาการศึกษาในปี พ.ศ. 2567 ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยนี้จะศึกษาตั้งแต่การเตรียมความพร้อมรับมือปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ ระหว่างเกิดปัญหาอุทกภัย และหลังจากเกิดปัญหาอุกทัย เพื่อสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงและบทเรียนที่เกิดขึ้นในพื้นที่

ขอบเขตด้านเนื้อหา เชิงทฤษฎี การศึกษาครั้งนี้จะยึดแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เช่นทฤษฎีการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อใช้วิเคราะห์บทบาทของประชาชนในกระบวนการดำเนินงานโครงการทฤษฎีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน เพื่อใช้เป็นกรอบในการพิจารณาวิธีจัดการน้ำท่วมและการใช้ประโยชน์จากน้ำในพื้นที่ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำมาอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างการดำรงชีวิตของชุมชนกับรูปแบบโครงการโคก หนอง นา โมเดล

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง (Scope of Population and Sample) ประชากร ได้แก่ ครัวเรือนและประชาชนในพื้นที่น้ำท่วมอำเภอเสนา ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมและมีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการโคก หนอง นา โมเดลกลุ่มตัวอย่าง จะเป็นเกษตรกรหรือครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการ จำนวนประมาณ 3-5 ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัย และผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมการพัฒนาชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้บริหารกรมการพัฒนาชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมถึงผู้นำชุมชนและปราชญ์ท้องถิ่น เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากหลายมุมมอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับปัญหาที่ประชาชนเผชิญจริง ทั้งด้านการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรน้ำ หน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่นสามารถนำข้อมูลเหล่านี้ไปใช้ในการวางแผนพัฒนาและจัดทำโครงการให้ตรงกับความต้องการของชุมชนชุมชนได้รับการสะท้อนเสียงและความต้องการของตนเองเข้าสู่กระบวนการพัฒนา

2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการดำเนินโครงการในพื้นที่จริงช่วยให้หน่วยงานผู้รับผิดชอบสามารถปรับปรุงวิธีการทำงาน เช่น การวางแผน การสนับสนุนงบประมาณ และการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนชุมชนและครัวเรือนในโครงการมีแนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

3. ได้แนวทางเชิงปฏิบัติที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก สามารถนำไปใช้จริงได้ เกิดรูปแบบหรือ “ต้นแบบ” การจัดการพื้นที่น้ำท่วมที่สามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่น ๆ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางสนับสนุนการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านการจัดการทรัพยากรน้ำและการพัฒนาชุมชนในภาพรวมของประเทศ

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาการปรับตัวของโครงการโคก หนอง นา โมเดล เมื่อประสบปัญหาอุทกภัยในพื้นที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้ศึกษาได้รวบรวมแนว คิดแนวความคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

1. ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา
2. ทฤษฎีการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ
3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
4. ทฤษฎีการจัดการภัยพิบัติ
5. แนวทางการดำเนินงาน โคก หนอง นา กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนเน้นว่า “ประชาชนคือศูนย์กลางของการพัฒนา” การเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืนก็ต่อเมื่อชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตั้งแต่การคิด วางแผน ตัดสินใจ ไปจนถึงการดำเนินงานและประเมินผล ไม่ใช่เพียงการรับโครงการจากภาครัฐอย่างเดียว แต่ต้องเกิดกระบวนการพัฒนาภายในชุมชนด้วยตัวเอง การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนนั้นต้องคำนึงถึง 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ชุมชนต้องพึ่งพาตนเองได้ มีความสามัคคี และมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง

กระบวนการพัฒนาชุมชนประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ เช่น การศึกษาชุมชน การวางแผน การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผล ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงขั้นตอนเชิงเทคนิค แต่เป็น “กระบวนการสร้างคน” ให้มีความรู้ ความเข้าใจ และพลังในการพัฒนาตนเองและสังคม การนำทฤษฎีนี้มาใช้ในงานวิจัยจึงช่วยอธิบายว่าเหตุใดความสำเร็จของโครงการโคก หนอง นา จึงขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการจัดการร่วมกันในระดับครัวเรือนและชุมชน

ทฤษฎีการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

ทฤษฎีด้านการจัดการน้ำมีบทบาทอย่างมากในพื้นที่อำเภอเสนาซึ่งประสบอุทกภัยเป็นประจำ การจัดการน้ำแบบบูรณาการ (Integrated Water Resource Management – IWRM) เป็นแนวคิดที่เน้นการบริหารจัดการน้ำอย่างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างคุ้มค่า การป้องกันความเสี่ยง และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน

ทฤษฎีนี้ช่วยสนับสนุนหลักการของโครงการโคก หนอง นา ที่มีการออกแบบพื้นที่เพื่อกักเก็บน้ำ เช่น การขุดหนอง การทำโคกยกสูง และการสร้างพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติ เมื่อพิจารณาพื้นที่ลุ่มต่ำอย่างอำเภอเสนา การจัดการน้ำในระดับครัวเรือนจึงเป็นความจำเป็นพื้นฐาน เพราะการบริหารจัดการน้ำของรัฐเพียงอย่างเดียวไม่สามารถป้องกันปัญหาน้ำท่วมซ้ำได้อย่างสมบูรณ์

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวข้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแก่นสำคัญของโครงการโคก หนอง นา โมเดล องค์ประกอบหลักประกอบด้วย “ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี” โดยอยู่ภายใต้เงื่อนไขของความรู้และคุณธรรม หลักการนี้ส่งเสริมให้ครัวเรือนรู้จักจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ใช้วิถีชีวิตที่สมดุล และวางแผนเพื่อรองรับความเสี่ยงในอนาคต

การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในโครงการโคก หนอง นา ช่วยให้ครัวเรือนสามารถสร้างแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และระบบเกษตรผสมผสานที่พึ่งพาตนเองได้ ลดต้นทุนด้านอาหาร เพิ่มรายได้เสริม และมีพื้นที่ที่สามารถรองรับเหตุการณ์น้ำท่วมได้ เมื่อเกิดอุทกภัย ครัวเรือนที่มีระบบโคก หนอง นาจะสามารถยืนหยัดได้ดีขึ้น และฟื้นตัวได้รวดเร็วกว่าเดิม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง “ภูมิคุ้มกัน” ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงอย่างชัดเจน

ทฤษฎีการจัดการภัยพิบัติ

ทฤษฎีการจัดการภัยพิบัติเป็นอีกหนึ่งกรอบแนวคิดสำคัญในการศึกษาการปรับตัวของครัวเรือนในพื้นที่ประสบอุทกภัยเป็นประจำ เช่น อำเภอเสนา โดยทฤษฎีนี้ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่

1. การลดความเสี่ยงและการป้องกัน
2. การเตรียมความพร้อม
3. การตอบสนองเมื่อภัยเกิดขึ้น
4. การฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ

การวิเคราะห์ตามทฤษฎีนี้ช่วยให้เห็นโครงการโคก หนอง นา ไม่ใช่เพียงโครงการเกษตร แต่เป็น “เครื่องมือจัดการภัยพิบัติระดับครัวเรือน” เช่น พื้นที่โคกทำหน้าที่เป็นที่สูงปลอดภัย หนองทำหน้าที่เก็บน้ำเพื่อชะลอน้ำหลาก และระบบเกษตรผสมผสานช่วยให้ครัวเรือนมีอาหารสำรองในช่วงน้ำท่วม ทั้งหมดนี้ช่วยลดผลกระทบและทำให้ชุมชนฟื้นตัวได้เร็วขึ้น

แนวทางการดำเนินงาน โคก หนอง นา กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

โครงการ “โคก หนอง นา โมเดล” เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนที่ได้รับการพัฒนามาจากศาสตร์พระราชาและหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบท ผ่านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ทั้งดิน น้ำ ป่า และระบบเกษตรกรรมผสมผสาน โครงการนี้อยู่ภายใต้การส่งเสริมของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ประชาชนมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เผชิญปัญหาความไม่มั่นคงด้านน้ำ เช่น น้ำท่วมหรือน้ำแล้งซ้ำซาก

แก่นสำคัญของโครงการนี้ คือการออกแบบพื้นที่เกษตรตามหลัก “โคก หนอง นา” ซึ่งเป็นระบบการใช้พื้นที่แบบผสมผสาน โดยแบ่งพื้นที่ยกสูงเป็น “โคก” เพื่อปลูกไม้ยืนต้นและใช้เป็นพื้นที่พักอาศัย ขุด “หนอง” เพื่อเก็บกักน้ำและใช้เป็นแหล่งน้ำสำรองตลอดปี รวมถึงพื้นที่ “นา” เพื่อปลูกข้าวและพืชอาหารหลักสำหรับการดำรงชีพ ภาพรวมของการออกแบบดังกล่าวช่วยให้ครัวเรือนสามารถจัดการน้ำได้ดีขึ้นในทุกฤดูกาล และเป็นการอยู่ร่วมกับน้ำอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่ใช่การต่อสู้กับน้ำแบบเดิม ส่งผลให้บริบทของพื้นที่มีความพร้อมต่อทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง

นอกจากการออกแบบเชิงกายภาพแล้ว โครงการยังมุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้ผ่าน “ศูนย์เรียนรู้โคก หนอง นา พัฒนาชุมชน” ซึ่งเป็นแหล่งถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านกสิกรรมธรรมชาติ การอนุรักษ์ดินและน้ำ การเกษตรผสมผสาน และการจัดการพื้นที่ตามศาสตร์พระราชา ศูนย์เรียนรู้เหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้จริงในครัวเรือนของตนเอง และถ่ายทอดต่อไปยังชุมชนอื่นอย่างเป็นระบบ

โครงการโคก หนอง นา โมเดลมีลักษณะการดำเนินงานเป็นขั้นตอน โดยเริ่มจากการคัดเลือกพื้นที่และครัวเรือนต้นแบบที่มีความพร้อมจริง ทั้งในด้านพื้นที่และความมุ่งมั่นในการพัฒนา จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการออกแบบพื้นที่ตามหลักทฤษฎีใหม่ ซึ่งแบ่งสัดส่วนพื้นที่ให้เหมาะสมระหว่างหนอง โคก นา และที่อยู่อาศัย ขั้นตอนต่อมาคือการพัฒนาพื้นที่จริง เช่น การขุดหนอง การปรับดิน การปลูกต้นไม้ และการจัดการระบบนิเวศร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งมักรวมถึงกิจกรรม “เอามื้อสามัคคี” ที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์และความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่แก่คนในชุมชน

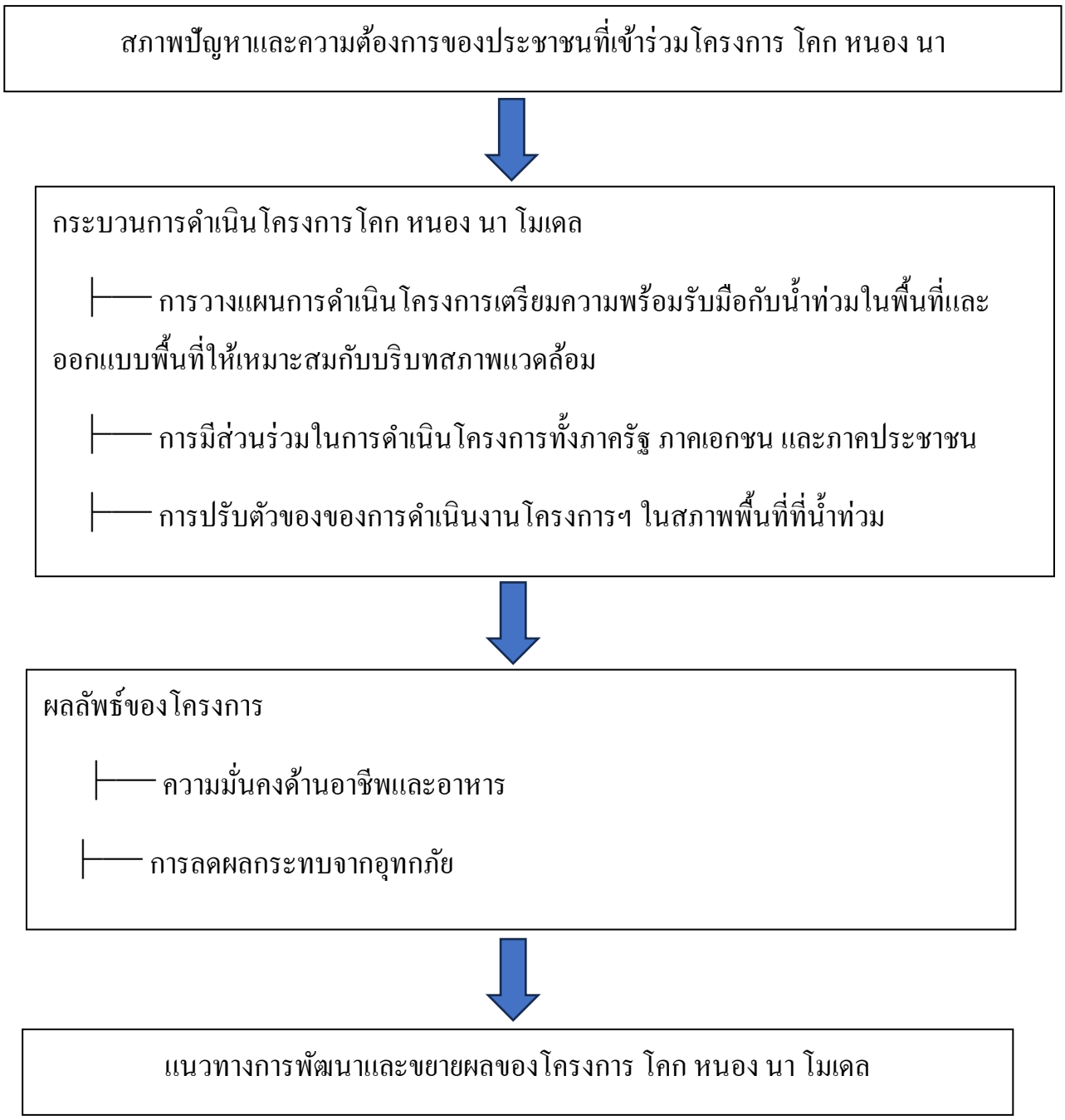
หลังจากการพัฒนาพื้นที่แล้ว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะจัดอบรมและถ่ายทอดองค์ความรู้ในศูนย์เรียนรู้ เพื่อให้ครัวเรือนสามารถทำเกษตรแบบผสมผสานได้ครบวงจร และในระยะยาวจะมีการติดตามประเมินผลเพื่อขยายผลไปยังพื้นที่อื่นผ่านแนวคิด “ชุมชนสอนชุมชน” เกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่เข้มแข็งและยั่งยืน

ในระดับโครงสร้างการพัฒนาชุมชน โครงการโคก หนอง นา โมเดลยังแบ่งการดำเนินงานออกเป็นสามระดับ คือ ระดับพื้นที่ต้นแบบ (Community Learning Model: CLM) ที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์การเรียนรู้ในระดับชุมชน ระดับครัวเรือนต้นแบบ (Household Learning Model: HLM) ที่เป็นตัวอย่างของการจัดการพื้นที่จริง และระดับบูรณาการตำบล (Integrated Subdistrict Model) ที่ส่งเสริมความร่วมมือของหลายหน่วยงานในการวางแผนและบริหารจัดการน้ำในระดับพื้นที่ขนาดใหญ่ การทำงานทั้งสามระดับนี้เชื่อมโยงกันเป็นระบบ ช่วยให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง

ผลลัพธ์ที่เกิดจากโครงการสะท้อนความสำเร็จในหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ เช่น การเพิ่มรายได้ ลดรายจ่ายจากการผลิตอาหารเอง ด้านสังคม เช่น ความสามัคคีและเครือข่ายการเรียนรู้ รวมถึงด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การฟื้นฟูระบบนิเวศ การเพิ่มพื้นที่สีเขียว และการลดการพังทลายของดิน พื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการมีความชุ่มชื้นมากขึ้น สามารถรองรับภัยแล้งและบรรเทาผลกระทบจากน้ำท่วมได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เน้นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล

โดยสรุป โคก หนอง นา โมเดลไม่ได้เป็นเพียงโครงการด้านเกษตรกรรม แต่เป็นแนวทางการพัฒนาที่ประสานวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน เป็นการสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่มุ่งให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ มีความมั่นคงในชีวิต และดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน เป็นแนวทางที่มีศักยภาพสูงในการพัฒนาชุมชนและสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นของประเทศได้อย่างแท้จริง

กรอบแนวคิดในการศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นวิธีวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ข้อมูลจากแหล่งข้อมูล 2 แหล่ง คือ

1. วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Document Analysis)
2. สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) โดยการเลือกแบบเจาะจง และนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา (Descriptive Analysis)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนระดับจังหวัด และอำเภอ 2 คน และผู้เข้าร่วมโครงการ โคก หนอง นา จำนวน 5 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การสัมภาษณ์ของผู้เข้าร่วมโครงการโคก หนอง นา ทั้ง 5 ราย

ผู้เข้าร่วมโครงการโคก หนอง นา ในอำเภอเสนาทั้งห้ารายต่างมีภูมิหลังและสภาพพื้นที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่ทุกคนเผชิญร่วมกันคือ “ปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี” ซึ่งกระทบต่อชีวิตของครัวเรือนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในด้านการเดินทาง การเพาะปลูก การประกอบอาชีพ และสุขภาพของสมาชิกในบ้าน โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ต้องปรับตัวอย่างมากในช่วงน้ำหลาก การเข้าร่วมโครงการโคก หนอง นา จึงเปรียบเสมือนความหวังในการฟื้นฟูพื้นที่และเพิ่มความมั่นคงทางอาหารในภาวะวิกฤตเมื่อถามถึงสถานการณ์จริงในพื้นที่ ผู้เข้าร่วมสะท้อนว่าความเสียหายต่อพืชผลและระบบการผลิตทางการเกษตรเป็นผลกระทบหนักที่สุด กล้วย ผักสวนครัว และไม้ยืนต้นหลายชนิดไม่สามารถทนต่อสภาพน้ำขังต่อเนื่องได้ หลายรายต้องเริ่มต้นปลูกใหม่ทุกปี บางรายต้องปรับตัวด้วยการปลูกพืชทนน้ำ เลี้ยงปลาในกระชัง หรือสร้างโรงเรือนยกสูงเพื่อให้สัตว์เลี้ยงปลอดภัยในช่วงน้ำท่วม

โครงการโคก หนอง นา โมเดลได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ชาวบ้านมีทักษะและเครื่องมือใหม่ ๆ ในการจัดการพื้นที่ ผู้เข้าร่วมทุกคนต่างเรียนรู้การออกแบบพื้นที่ให้เหมาะกับภูมิประเทศของตนเอง มีการยกคันดินให้สูงขึ้น ทำคลองไส้ไก่เพื่อระบายน้ำ สร้างบ่อกักเก็บน้ำ และเลือกปลูกไม้ทนน้ำ เช่น มะขาม ขนุน หรือละมุด นอกจากนี้ หลายรายยังประยุกต์ใช้แนวทางที่สร้างสรรค์ เช่น การสร้างแพลอยน้ำเพื่อเป็นพื้นที่ทำเกษตรในช่วงน้ำหลาก หรือเลี้ยงไก่ลอยน้ำตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ยืนยันว่าโครงการช่วยให้ครัวเรือนมีความมั่นคงอาหารมากขึ้น แม้น้ำจะท่วมต่อเนื่องหลายสัปดาห์ ก็ยังมีปลา ผัก

พื้นบ้าน และผลผลิตที่สามารถใช้บริโภคในครัวเรือนได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สะท้อนว่าการสนับสนุนจากภาครัฐควรมีต่อเนื่อง โดยเฉพาะปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์พืช พันธุ์ปลา และองค์ความรู้ด้านการจัดการดินในพื้นที่น้ำท่วม เพราะแบบแปลนกลางที่ใช้กันอยู่ยังไม่ตอบโจทย์พื้นที่ลุ่มภาคกลางทั้งหมด

สำหรับผู้เข้าร่วมโครงการ “โคก หนอง นา” ไม่ใช่เพียงแค่โครงการของรัฐ แต่เป็นพื้นที่เรียนรู้และเป็นโอกาสให้ครัวเรือนมีความหวังในการจัดการพื้นที่ของตนเองอย่างยั่งยืนมากขึ้น แม้ยังมีข้อจำกัดหลายด้าน แต่ทุกคนเห็นตรงกันว่านี่คือแนวทางที่ช่วยให้ครัวเรือนไม่หมดหวังเมื่อต้องเผชิญน้ำท่วมซ้ำซากในทุกปี

การสัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนระดับจังหวัดและระดับอำเภอ

จากการลงพื้นที่ติดตามโครงการโคก หนอง นา โมเดลในอำเภอเสนา เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งระดับจังหวัดและระดับอำเภอเห็นพ้องกันว่า เสนาเป็นพื้นที่ที่มีบริบทเฉพาะตัวอย่างชัดเจน นั่นคือเป็น “พื้นที่รับน้ำ” ตามธรรมชาติของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นประจำในหลายหมู่บ้าน โดยเฉพาะช่วงปลายฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาว สภาพเช่นนี้ไม่เพียงส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนเท่านั้น แต่ยังทำให้วิถีการเกษตรต้องเผชิญความเสี่ยงสูง ทั้งการสูญเสียผลผลิต การฟื้นฟูดิน และการจัดการพื้นที่หลังน้ำลด ในมุมมองของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน โครงการโคก หนอง นา เปรียบเสมือน “เครื่องมือสร้างภูมิคุ้มกัน” ให้แก่ครัวเรือนผู้ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม แม้โครงการจะไม่ได้ออกแบบมาเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมระดับพื้นที่ใหญ่ แต่สามารถช่วยลดผลกระทบในระดับครัวเรือนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการสร้างความมั่นคงทางอาหาร แหล่งน้ำสำรอง และการเพิ่มศักยภาพของพื้นที่ให้สามารถฟื้นตัวหลังน้ำลดได้เร็วขึ้น เจ้าหน้าที่ทั้งสองระดับเล่าตรงกันว่า การเริ่มต้นโครงการในพื้นที่เสนาเป็นกระบวนการที่ต้อง “ออกแบบร่วมกัน” ระหว่างเจ้าของแปลงและเจ้าหน้าที่ โดยแบบแปลนหลักจากกรมพัฒนาชุมชน (Catalog) ใช้เป็นกรอบกว้าง ๆ แต่ต้องปรับให้เข้ากับภูมิประเทศจริง เช่น ระดับพื้นที่ การไหลของน้ำ ดินที่มีความเป็นกรดสูง หรือความต้องการของเจ้าของแปลงเอง หลายแปลงจำเป็นต้องยกคันดินสูงกว่ามาตรฐาน ทำระบบระบายน้ำใหม่ หรือจัดวางไม้ยืนต้นให้เหมาะกับพื้นที่ท่วมซ้ำซาก ซึ่งเป็นการปรับตัวสำคัญที่เกิดจากความร่วมมือของทั้งเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน

ในด้านการสนับสนุน เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดมองภาพใหญ่และส่งผ่านทรัพยากรที่จำเป็น เช่น งบประมาณ องค์ความรู้ และการอบรม ส่วนเจ้าหน้าที่อำเภอทำงานใกล้ชิดกับชาวบ้านในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การออกแบบแปลง การติดตามพื้นที่ ไปจนถึงการช่วยแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การฟื้นฟูดิน การคัดเลือกพันธุ์พืช และการปรับรูปแบบการทำ

เกษตรให้เหมาะกับฤดูกาลน้ำท่วม การทำงานประสานร่วมกันระหว่างระดับพื้นที่–อำเภอ–จังหวัด จึงเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการ

เจ้าหน้าที่ทุกระดับเห็นว่า ผู้เข้าร่วมโครงการในเสนามีความเข้มแข็งและมีความคิดสร้างสรรค์สูง หลายครอบครัวต่อยอดองค์ความรู้ที่ได้รับจากโครงการ เช่น การทำกระชังลอยน้ำ การสร้างเล้าไก่ลอยน้ำ หรือการผสมผสานพืชทนน้ำกับพืชเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง สิ่งเหล่านี้ไม่เกิดขึ้นเพียงเพราะการสนับสนุนของรัฐเท่านั้น แต่เกิดจากความพยายามของชุมชนที่ต้องการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตนเองอย่างแท้จริง แม้โครงการจะมีประโยชน์อย่างมาก แต่เจ้าหน้าที่ก็ยอมรับว่ามีข้อจำกัดหลายประการ เช่น งบประมาณไม่เพียงพอต่อการยกคันดินสูงตามระดับน้ำท่วมจริง พื้นที่บางแห่งมีดินเปรี้ยวจัด ทำให้ปลูกพืชยาก และแบบแปลนจากส่วนกลางยังไม่เหมาะกับพื้นที่ลุ่มภาคกลางในหลายจุด อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่เชื่อว่า หากมีการพัฒนาองค์ความรู้เฉพาะพื้นที่ การทำงานแบบบูรณาการระหว่างหน่วยงาน และการสนับสนุนหลังน้ำลดอย่างต่อเนื่อง ก็จะทำให้โครงการโคก หนอง นา กลายเป็นรูปแบบการฟื้นฟูพื้นที่น้ำท่วมที่มีความยั่งยืนมากขึ้น

ท้ายที่สุด เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งระดับจังหวัดและระดับอำเภอมีมุมมองร่วมกันว่า โครงการนี้ไม่ได้เป็นเพียงการขุดบ่อหรือยกคันดิน แต่เป็น “กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน” ผ่านการเรียนรู้ การปรับตัว และการพึ่งพาตนเอง หากได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง โครงการโคก หนอง นา โมเดลจะเป็นหนึ่งในแนวทางสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนในอำเภอเสนาสามารถอยู่ร่วมกับน้ำได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนในอนาคต

อภิปรายผลการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนในพื้นที่น้ำท่วมอำเภอเสนา ที่เกี่ยวข้อง กับการดำรงชีวิตและการปรับตัวในสถานการณ์เกิดเหตุน้ำท่วม

ผลการศึกษาในพื้นที่พบว่า อำเภอเสนามีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะในช่วงปลายฤดูฝนต่อเนื่องถึงต้นฤดูหนาว ปัญหาอุทกภัยส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในหลายมิติ ทั้งด้านการเดินทางที่ยากลำบาก การสูญเสียพืชผลทางการเกษตร การหยุดชะงักของอาชีพหลัก และต้นทุนค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นหลังน้ำลด โดยเฉพาะในระบบการเกษตร ชาวบ้านต้องฟื้นฟูดินทุกปี เนื่องจากดินเสื่อมสภาพ มีความเป็นกรดสูง และสูญเสียอินทรียวัตถุ ทำให้ผลผลิตลดลงอย่างมาก

การปรับตัวของประชาชนสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของแต่ละครัวเรือนในการรับมือกับน้ำท่วม เช่น การปลูกพืชทนน้ำ การยกแปลงสูง การทำกระชังปลา หรือสร้างโรงเรือนยกพื้นเพื่อเลี้ยงสัตว์ ในขณะเดียวกันความต้องการหลักของประชาชนคือความรู้ที่เหมาะกับสภาพพื้นที่ เครื่องมือและพันธุ์พืชที่ทนต่อน้ำท่วม การฟื้นฟูดินหลังน้ำลด และการสนับสนุนจากหน่วยงานในด้านการปรับพื้นที่ เช่น การยกคันดินให้เหมาะสมกับระดับน้ำท่วมจริง ทั้งหมดนี้สะท้อนว่าประชาชนต้องการการสนับสนุนอย่างเป็นระบบที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ลุ่มภาคกลางมากกว่าการช่วยเหลือเชิงโครงสร้างทั่วไป

2. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการดำเนินงานโครงการโคก หนอง นา โมเดล ในอำเภอเสนา ทั้งด้านการวางแผน การปรับตัวในการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมของชุมชน การสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการหาแนวทางในการดำเนินโครงการ โคก หนอง นา ในการบรรเทาภัยจากปัญหาอุทกภัยในพื้นที่

การดำเนินงานโครงการโคก หนอง นา โมเดลในอำเภอเสนาเป็นตัวอย่างที่ดีของการนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำระดับครัวเรือนมาปรับใช้ในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่ออุทกภัย โครงการได้สร้างแหล่งน้ำ บ่อดิน คันนา และพื้นที่เกษตรผสมผสานที่ช่วยเพิ่มความมั่นคงทางอาหารและความยืดหยุ่นต่อภัยพิบัติ แม้แบบแปลนของโครงการถูกออกแบบมาจากภูมิสังคมภาคอีสาน แต่เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ได้ช่วยปรับให้เหมาะกับพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลาง อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะความสูงของคันดินที่ไม่พอรับระดับน้ำท่วมจริง และปริมาณดินที่ต้องใช้มีมากเกินกว่างบประมาณที่กำหนดไว้

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นจุดเด่นสำคัญของโครงการ โดยเจ้าของแปลงมีส่วนร่วมในการออกแบบพื้นที่ของตนเอง ตั้งแต่การกำหนดทางน้ำ การเลือกปลูกไม้ยืนต้น ไปจนถึงการสร้างนวัตกรรมท้องถิ่น เช่น กระชังปลา โรงเรือนยกสูง หรือพื้นที่เกษตรลอยน้ำ การปรับใช้ความรู้ของโครงการร่วมกับภูมิปัญญาในพื้นที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน

การสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น พัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ และประมง ถือเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการ แม้การสนับสนุนจะช่วยให้ประชาชนเริ่มต้นได้ดี แต่ยังมีช่องว่างด้านองค์ความรู้เฉพาะทาง เช่น ดินเปรี้ยวจัด การปรับสภาพดิน หรือการเลือกพืชเศรษฐกิจที่ทนต่อสภาพน้ำท่วม ส่งผลให้ประชาชนต้องทดลองด้วยตนเองเป็นจำนวนมาก แม้มีข้อจำกัด แต่โครงการยังคงสร้างผลลัพธ์เชิงบวกอย่างชัดเจน ทั้งด้านอาหาร การจัดการน้ำ และการสร้างความรู้ในการพึ่งพาตนเองของครัวเรือน

3. เพื่อเสนอแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงโครงการโคก หนอง นา โมเดล ให้เหมาะสมกับพื้นที่น้ำท่วมอำเภอเสนา และสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากผลการวิจัยพบว่าเพื่อให้โครงการโคก หนอง นา โมเดลมีประสิทธิภาพสูงสุดในพื้นที่ที่มีน้ำท่วมซ้ำซาก เช่น อำเภอเสนา จำเป็นต้องมีการปรับปรุงหลายด้าน โดยประเด็นแรกคือการปรับแบบแปลนของโครงการให้เหมาะกับภูมิศาสตร์ของพื้นที่ลุ่มภาคกลาง ต้องมีการยกคันดินให้สูงกว่ามาตรฐานเดิมและวางระบบระบายน้ำใหม่ที่ตอบโจทย์ระดับน้ำจริง ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะพื้นที่ควรมีบทบาทในกระบวนการออกแบบแปลงเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติจริง

ด้านองค์ความรู้ทางเทคนิคควรได้รับการเพิ่มพูนให้ครอบคลุมเรื่องการจัดการดินเปรี้ยว การเลือกพืชทนน้ำ การออกแบบพื้นที่เกษตรในสถานการณ์น้ำท่วมซ้ำ รวมถึงการใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนสามารถพัฒนาพื้นที่ได้แม้อยู่ในเงื่อนไขทรัพยากรจำกัด

อีกแนวทางสำคัญคือการพัฒนาศูนย์เรียนรู้โคก หนอง นา ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมจริง เพื่อให้ชุมชนที่เผชิญปัญหาแบบเดียวกันสามารถเรียนรู้ร่วมกันและสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็งในระดับตำบลหรืออำเภอ การผลักดันให้มีพื้นที่ต้นแบบจำนวนมากขึ้นจะช่วยให้เกิดการขยายผลและยกระดับความรู้ของประชาชนในวงกว้างมากขึ้น

ท้ายที่สุด การแก้ไขปัญหาน้ำท่วมต้องอาศัยการบูรณาการของหลายหน่วยงาน ทั้งพัฒนาชุมชน เกษตร ชลประทาน อปท. และภาคประชาชน การทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบตั้งแต่ระดับแปลงถึงระดับลุ่มน้ำ จะช่วยให้การสนับสนุนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและตอบโจทย์พื้นที่จริง ซึ่งจะทำให้โครงการโคก หนอง นา โมเดลกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้แก่ประชาชนในพื้นที่อำเภอเสนา รวมถึงสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยชี้ชัดว่า อำเภอเสนาเป็นพื้นที่ที่เผชิญน้ำท่วมซ้ำซากตามสภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำเจ้าพระยา การดำเนินโครงการโคก หนอง นา โมเดล จึงมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร ลดความเสี่ยงของครัวเรือน และช่วยให้พื้นที่ฟื้นตัวหลังน้ำลด แต่โครงการยังมีข้อจำกัดหลายด้าน ซึ่งควรได้รับการปรับปรุงให้เหมาะกับบริบทพื้นที่ลุ่มภาคกลางมากขึ้น

ประเด็นสำคัญที่สุดคือ **การปรับแบบแปลนของโครงการให้สอดคล้องกับพื้นที่จริง** เนื่องจากแบบแปลนมาตรฐานถูกออกแบบจากบริบทภาคอีสาน ทำให้ไม่เหมาะกับพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลาง เช่น คันดินที่ไม่สูงพอและระบบระบายน้ำที่ไม่รองรับน้ำหลาก ภาครัฐควรนำผลวิจัยไปใช้ในการออกแบบแปลนเฉพาะพื้นที่ รวมถึงกำหนดมาตรฐานคันดิน การจัดระดับบ่อหลายชั้น และการสำรวจสภาพน้ำท่วมรายแปลงก่อนเริ่มโครงการ

อีกข้อเสนอสำคัญคือ **การส่งเสริมองค์ความรู้เฉพาะด้านให้ประชาชน** เช่น ความรู้เรื่องดินเปรี้ยว การเลือกพืชทนน้ำ หรือการจัดพื้นที่ในช่วงน้ำหลาก ซึ่งเป็นประเด็นที่ชาวบ้านยังขาดความเข้าใจ ควรมีการอบรมเชิงลึกโดยผู้เชี่ยวชาญควบคู่ไปกับการติดตามพื้นที่แบบรายแปลง โดยเฉพาะในปีแรกที่ถือเป็นช่วงเปราะบางของครัวเรือน
นอกจากนี้ควรพัฒนา **ศูนย์เรียนรู้ต้นแบบในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมจริง** เพื่อเป็นพื้นที่ให้ประชาชนเรียนรู้จากตัวอย่างจริง เช่น การทำคันดินทนน้ำหรือการทำกระชังปลา การเรียนรู้แบบชุมชนสู่ชุมชนจะช่วยให้การขยายผลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ท้ายที่สุด ความสำเร็จของโครงการจำเป็นต้องอาศัย **การบูรณาการของหลายหน่วยงาน** ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาชุมชน เกษตร ชลประทาน อปท. และภาคประชาชน รวมถึงการจัดทำแผนรับมืออุทกภัยระดับชุมชน เช่น แผนสำรองอาหาร เส้นทางอพยพ และระบบช่วยเหลือผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถรับมือสถานการณ์น้ำท่วมได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยในครั้งนี้ให้ข้อมูลเชิงลึกจากครัวเรือนต้นแบบ แต่ยังมีประเด็นที่สามารถพัฒนาต่อไปในงานวิจัยรุ่นถัดไป ได้แก่:

1. **ขยายกลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมหลายตำบล**เพื่อสะท้อนความหลากหลายของพื้นที่ในอำเภอเสนาและช่วยให้ผลวิจัยมีความครอบคลุมมากขึ้น
2. **ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการ**การวิเคราะห์ต้นทุน–ผลตอบแทนก่อนและหลังเข้าร่วมโครงการจะช่วยประเมินความคุ้มค่าของเงินงบประมาณอย่างแม่นยำ
3. **ศึกษาผลกระทบระดับชุมชนหรือลุ่มน้ำ**เพื่อประเมินว่าโครงการสามารถช่วยชะลอน้ำหรือเพิ่มพื้นที่กักเก็บน้ำในระดับหมู่บ้านได้จริงหรือไม่
4. **ศึกษาบทบาทของเครือข่ายโคก หนอง นา และผู้นำชุมชน**เพราะเครือข่ายที่เข้มแข็งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หลายแปลงประสบความสำเร็จ
5. **เก็บรวบรวมนวัตกรรมการปรับตัวของชุมชน**เช่น แพลอยน้ำ กระชังปลา หรือโรงเรือนยกสูง ซึ่งเป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีคุณค่าต่อการถ่ายทอดไปยังพื้นที่ที่มีบริบทคล้ายกัน

บรรณานุกรม

กรมทรัพยากรน้ำ. (2562). *แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการ (IWRM) ของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กล่าวถึงแนวคิดและนโยบายระดับชาติในการจัดการน้ำอย่างบูรณาการตามหลัก IWRM

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.). (2565). *แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (พ.ศ. 2566–2580)*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2560). *รายงานการวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันค้นคว้าและพัฒนาระบบนิเวศเกษตรงานวิจัยที่ศึกษาระบบจัดการน้ำโดยใช้แนวทางชุมชนมีส่วนร่วมในพื้นที่คล้ายน้ำท่วม

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.). (2559). *หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ.

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำของประชาชน : กรณีศึกษาศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราบอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดย นางสาวโสภิดา สุรินทะ

หนังสือ เรื่อง การลดความเสี่ยงความเสียงจากภัยภิบัติ โดย กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย , ธันวาคม 2559

แนวทางการดำเนินงาน ศูนย์เรียนรู้ โคก หนอง นา พัฒนาชุมชน , กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2560